

УДК 94 (110+675) «1876/1885»
<http://doi.org/10.5281/zenodo.2601708>

Тавшунский О.М.

кандидат исторических наук
доцент кафедры философии, украиноведения и политологии
Украинской инженерно-педагогической академии

АНГЛИЯ И БРИТАНЦЫ В СТАНОВЛЕНИИ ИМПЕРИИ ЛЕОПОЛЬДА II (1876-1885 ГГ.)

В статье автор анализирует влияние Англии и британцев на становление империи Леопольда II (Независимого государства Конго). Леопольд II вынужден был считаться с позицией Англии в колониальном вопросе, но умело использовал противоречия великих держав. Англия последней из них признала суверенные права Леопольда II на бассейн р. Конго, открыв путь к созданию Независимого государства Конго.

Ключевые слова: Леопольд II, Бельгия, Англия, Конго, колониальный вопрос

Тавшунський О.М.

Англія та британці у становленні імперії Леопольда II (1876-1885 рр.)

У статті автор аналізує вплив Англії та британців на становлення імперії Леопольда II (Незалежної держави Конго). Леопольд II вимушений був зважати на позицію Англії в колоніальному питанні, але уміло використовував протистояння великих держав. Англія останньою з них визнала суверенні права Леопольда II на басейн р. Конго, відкривши шлях до створення Незалежної держави Конго.

Ключові слова: Леопольд II, Бельгія, Англія, Конго, колоніальне питання

Tavshunskyi O.M.

England and Britishers in formation of the empire of Leopold II (1876-1885)

In the article the author analyses the influence of England and Britishers on formation of the empire of Leopold II (The Congo Free State).

Practically from the moment of the creation in a foreign policy Belgium was oriented on England, so Leopold II was forced to consider the position of England in colonial question, but England in the indicated period supported Portugal in the basin of the Congo River.

The main problem of Belgian king was a legal settlement of claims of the companies (such as International African Association, International Association of Congo) created by him on vast territory of Central Africa.

Agreement between Portugal and Great Britain, in which last in an exchange for some economic advantages acknowledged Portuguese power on an atlantic coast and on both banks of Lower Congo, became the catalyst of intensifying of situation in the basin of the Congo River.

Belgian diplomacy, combining the policy of lobbying, informative campaign and play on contradictions between the Great powers, was able to obtain for International Association of Congo the most favorable situation. USA, France, Germany and other european countries which trading interests were related to Central Africa protested against Anglo-Portuguese Agreement of 1884 in a question about the section of the basin of the Congo River, so as a part of british entrepreneurs.

In order to save a parity in this matter England was forced to halt ratification of the mentioned agreement and soon renounced it, to turn to Belgium and to acknowledge sovereign rights of Leopold II on the Congo, opening a way to creation of the Congo Free State.

Key words: Leopold II, Belgium, England, Congo, colonial question.

Постановка проблеми. 20 січня 1831 р. Англія, Франція, Пруссія і Росія на конференції в Лондоні визнали незалежність Бельгії від Голландії. Компроміс, досягнутий після революції 1830 р., дозволив представникові німецького роду герцогів Саксен-кобурзьких під ім'ям Леопольда I стати королем Бельгії. Нова держава, прагнучи укріпити своє хитке положення, прагнула активізувати зовнішню політику, зокрема за рахунок придбання колоніальних володінь. Проте успіхів на цьому фронті досягти не вдалося через ряд чинників, головним чином, позначилися відсутність конкретних перспектив і побоювання бути втягнутими в міжнародний конфлікт. Практично з моменту свого утворення в зовнішній політиці Бельгія орієнтувалася на Англію, яка не підтримувала

колоніальних прагнень бельгійських королів, проте у вказаний період ситуація кардинально змінилася.

Аналіз актуальних досліджень. У радянській історіографії достатньо повно питання про розділ басейну річки Конго розкрито в роботі А.З. Зусмановича [2], де проаналізовані позиції великих держав і Бельгії до і під час конференції в Берліні. Також частково становлення Незалежної держави Конго розглядали і інші автори [1, 3, 4]. В основному ж історіографічну базу дослідження склали роботи іноземних авторів [5-11].

Метою дослідження є аналіз впливу Англії і британців на політику короля Бельгії Леопольда II в колоніальному питанні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, на останню чверть XIX ст. припав пік боротьби за поділ світу, тоді ж багато

європейських держав обернули свої погляди до ще недавно «білої плями» на карті Чорного континенту – басейну річки Конго. Діяльність ряду мандрівників зумовила відкриття для західної цивілізації цієї області, що раніше вважалася непридатною для життя білої людини. Перші експедиції розвіяли існуючі міфи і заклали основи для європейської експансії в цьому багатообіцяючому районі Центральної Африки. Особливо слід виділити діяльність британців Д. Лівінгстона і Г. Стенлі, останній разом з Леопольдом II став засновником Незалежної держави Конго, згодом бельгійській колонії.

Проте, віддаючи належне діяльності Г. Стенлі, потрібно визнати, що головні питання вирішувалися на міжнародному рівні. Цікавий той факт, що рішення про активізацію колоніальної діяльності в Конго Леопольд II прийняв після візиту до Англії, де, тісно спілкуючись з представниками різних суспільних кіл, переконався у відсутності домагань на цю територію[9, р. 74]. Англія вже була зайнята розробкою інших проектів, як в Африці, так і по всьому світу, а щоб добитися яких-небудь результатів в досить складних кліматогеографічних умовах Конго, потрібні були додаткові капіталовкладення і невизначена кількість часу. До того ж участь Англії в поділі басейну р. Конго могла спровокувати загострення відносин з Францією, не говорячи вже про те, що Англія підтримувала в цьому регіоні почини Португалії.

Повернувшись на батьківщину, Леопольд II ініціював проведення Брюссельської географічної конференції 1876 р., пославшись на Географічне товариство Лондона. Тоді як Г. Стенлі прибув в саме серце Африки, в Брюсселі 12 вересня 1876 р. за ініціативою короля Бельгії в його палаці, була відкрита конференція географів. «Я недавно побував в Англії і дізнався, що багато членів Географічного товариства Лондона хочуть зустрітися в Брюсселі з президентами Географічних товариств Європи і іншими людьми, які ... направляють свої зусилля, щоб ввести цивілізацію до Африки»[11, р.

7-8] – писав Леопольд в запрошенні на конференцію. Не дивлячись на певні успіхи бельгійської колоніальної кампанії, головною проблемою бельгійського короля було правове врегулювання домагань створених ним компаній (Міжнародна Африканська Асоціація, Міжнародна Асоціація Конго – далі МАК) на обширну територію Центральної Африки.

Одним з конкурентів бельгійського короля в боротьбі за басейн р. Конго була Португалія. Слід зауважити, що Португалія до цього часу сповідувала принцип, що її політика в Африці повинна йти в ногу з політикою Англії, яка фактично стала повіреним в колоніальних справах Португалії. І хоча Англія ніколи не ставила інтереси Португалії вище власних, загроза посилення Франції за рахунок території Конго, що стала особливо актуальною після ратифікації французьким парламентом договору з вождем бетеке¹, змусила Англію включитися в боротьбу за розділ басейну Конго на стороні Португалії.

Португалія з кінця 70-х рр. XIX ст. вела переговори з Англією про розділ басейну Конго, і хоча переговори велися із змінним успіхом, посилення позицій Франції в регіоні змусило країни шукати консенсус. Проте врегулювання спірних моментів затягнулося на 14 місяців, і двосторонній договір був підписаний тільки 26 лютого 1884 р., а трохи раніше Португалія ввела в гирло р. Конго свої кораблі[5, р. 111].

Підписана британським міністром закордонних справ лордом Дж. Гренвілем угода між Португалією і Великобританією, в якій остання в обмін на деякі економічні переваги визнала португальську владу на

¹ У 1882 р. французька преса присвятила багато уваги договору, підписаному П. де Бразза з вождем (макоко) бетеке, що населяли Нижнє Конго, за яким Франція отримувала право встановити протекторат над правим берегом р. Конго. Хоча є відомості про те, що договір, затверджений французьким парламентом в 1882 р., був сфальсифікований, оскільки африканський вождь наділяв П. де Бразза лише правом створити торгівельну факторію в районі Стенлі-пулу[3, с. 80-81, 83].

атлантичному побережжі і по обох берегах Нижнього Конго, стала каталізатором загострення ситуації в басейні Конго. Втручання Англії трохи не зруйнувало багатолітні плани Леопольда II, адже його володіння виявилися б відрізнаними від моря португальським «бар'єром».

Проте до цього часу розклад сил на політичній арені склався не на користь Англії. У березні 1884 р. Франція першою з великих держав виразила протест проти англо-португальської угоди [6, р. 31] і, не дивлячись на спроби Португалії домовитися, пішла на зближення з МАК, яку хотіла використати як противагу Португалії. Францію не влаштовувало те, що англо-португальська угода жодним чином не враховувала французьких домагань в Нижньому Конго, а також передбачала створення двосторонньої (англо-португальської) комісії для регулювання судноплавства по р. Конго і збільшення митних тарифів. 31 березня 1884 р. прем'єр-міністр Франції Ж. Феррі звернувся до Бісмарка для з'ясування позиції Німеччини з приводу договору 26 лютого 1884 р., акцентувавши увагу на загрозі німецькій торгівлі, яку він несе [2, с. 89].

Слід зазначити, що саме в 1884 р. Німеччина перейшла до фази активних колоніальних захоплень в Африці, узявши під свою опіку землі, куплені А. Людеріцем на південно-західному узбережжі. Створенню німецьких колоній в Африці головним чином перешкоджала Англія, до того ж Німеччина сама претендувала на частку територій Центральної Африки і віддавати ключ від неї (гирло р. Конго) в руки Португалії зовсім не планувала. Бісмарк навіть розглядав можливість придбання «всього підприємства» Леопольда II [4, с. 98]. Таким чином, вирішення колоніальних питань в Центральній Африці тепер потрібно було погоджувати ще і з позицією Німеччини, яка в ситуації, що склалася, підтримала амбіції Франції в Африці. До того ж, на авансцену на стороні Асоціації вийшли США, що раніше не виявляли особливої цікавості до ситуації на Чорному континенті, чому сприяло активне пробельгійське лобі в Америці [10, р. 111].

У самій Англії також сформувалася опозиція, яку очолили манчестерський промисловець і комерсант, власник численних факторій в Західній Африці Дж. Ф. Хаттон і засновник «Брітіш Індія стім навігейшн компанії», однієї з найбільших світових пароплавних компаній, В. Маккінон, які мали свої інтереси в колоніальних компаніях Бельгії [1, с. 74].

В результаті проти Англії в питанні про поділ басейну Конго виступили США, Франція, Німеччина і інші країни Європи, торговельні інтереси яких були пов'язані з Центральною Африкою. У британській пресі тим часом друкувалися викривальні статті про рабство в португальських володіннях, вірогідним ініціатором яких був Леопольд II. Бельгійський король, прагнучи не допустити ратифікації англо-португальської угоди, дав зрозуміти, що якби він сам виявився управителем цієї землі, то забезпечив би Англії ті ж переваги в торгівлі, що і Португалія. Численні протести сприяли тому, що британський парламент відправив спеціальну комісію до гирла Конго, щоб перевірити законність вимог Португалії. Генерал Ф. Голдсміт, що керував комісією, після повернення з Африки заявив, що португальські вимоги не обгрунтовані [7, р. 45].

Опинившись в своєрідній ізоляції, Англія вимушена була припинити ратифікацію згаданого договору, а незабаром повністю від нього відмовитися. Переговори з Англією зайшли в безвихідь, і Португалія вперше заговорила про міжнародну конференцію для вирішення спірних питань. Ініціатива перейшла в руки Франції і Німеччини, які почали готувати програму міжнародної конференції з африканського питання. Бісмарк вирішив узяти підготовку в свої руки, справедливо вважаючи, що Німеччина, виступаючи як арбітр, зможе щонайкраще реалізувати власні інтереси.

Щоб зберегти паритет в питанні про поділ басейна Конго, Англія вимушена була переорієнтовуватися на Бельгію. Напередодні Берлінської конференції 1884-1885 рр. Англія, по суті, погодилася визнати верховну владу короля Бельгії в

рамках територіальних володінь ряду колоніальних компаній, що відкрило шлях до утворення Незалежної держави Конго, створеної на чолі з Леопольдом II незабаром після завершення конференції в Берліні. В обмін король Бельгії гарантував їй свободу торгівлі і рівні права з іншими державами, також за угодою від 16 грудня 1884 р. Англія отримувала на території Незалежної держави Конго право консульської служби[8, р. 304-305].

У лютому 1885 р. завдяки посередництву Англії і Німеччини Леопольду II вдалося підписати вельми вигідні угоди про розмежування з Францією і Португалією. Втім, Лондон ще плекав

надію просунутися в північному напрямі в Катангу, а Брюссель – до Нилу. Характерним є також те, що керівником колоніальної адміністрації в Конго Леопольд II призначив британця Ф. де Вінтона, чим ще раз підкреслив значення англо-бельгійської співпраці.

Виводи і перспективи подальших досліджень. Основні положення, виводи і матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці курсів по історії міжнародних відносин, а також державними установами, діяльність яких пов'язана з практичною реалізацією зовнішньополітичних пріоритетів України.

Литература

1. Винокуров Ю.Н., Орлова А.С., Субботин В.А. История Заира в новое и новейшее время. М., 1982. 365 с.
2. Зусманович А.З. Империалистический раздел бассейна Конго (1876-1894). М., 1962. 356 с.
3. Субботин В.А. Колонии Франции в 1870-1918 гг. М. 1973. 403 с.
4. Чарный И.С. Начало колониальной экспансии в Африке (1879-1885). М., 1970. 211 с.
5. Banning E. Le Partage Politique de l'Afrique d'Après les Transactions Internationales les plus Recentes (1885-1888). Bruxelles, 1888. 181 p.
6. Blanchard C. Formation et Constitution de l'Etat independant du Congo. Paris: 1899. 400 p.
7. Boulger D.C. The Congo State and the Growth of Civilization in Central Africa. London, 1898. 418 p.
8. Code de Traites et Arrangements Internationaux Interresant la Belgique. Bruxelles, 1896. 580 p.
9. Emerson B. Leopold II of The Belgians: King of Colonialism. London, 1979. 324 p.
10. Meyer L.E. The farther frontier: six case studies of Americans and Africa, 1848-1936. Toronto, 1992. 267 p.

11. Wack H.W. The Story of the Congo Free State. New York & London, 1905. 634 p.

LITERATURA

1. Vynokurov Yu.N., Orlova A.S., Subbotyn V.A. Ystoryia Zayra v novoe y noveishee vremia. M., 1982. 365 s.
2. Zusmanovych A.Z. Ymperyalystycheskyi razdel basseina Konho (1876-1894). M., 1962. 356 s.
3. Subbotyn V.A. Kolonyy Frantsyy v 1870-1918 hh. M. 1973. 403 s.
4. Чарный Y.S. Nachalo kolonyalnoi ekspansyy v Afryke (1879-1885). M., 1970. 211 s.
5. Banning E. Le Partage Politique de l'Afrique d'Après les Transactions Internationales les plus Recentes (1885-1888). Bruxelles, 1888. 181 p.
6. Blanchard S. Formation et Constitution de l'Etat independant du Congo. Paris: 1899. 400 p.
7. Boulger D.S. The Congo State and the Growth of Civilization in Central Africa. London, 1898. 418 p.
8. Code de Traites et Arrangements Internationaux Interresant la Belgique. Bruxelles, 1896. 580 p.
9. Emerson B. Leopold II of The Belgians: King of Colonialism. London, 1979. 324 p.

10. Meyer L.E. The farther frontier: six case studies of Americans and Africa, 1848-1936. Toronto, 1992. 267 p.

11. Wack H.W. The Story of the Congo Free State. New York & London, 1905. 634 p.